

De Keien van de Wet

Recht en Retoriek van de Oudheid tot het vrij recente verleden

Koen De Temmerman, Kristoffel Demoen en Danny Praet doceren samen de cursus Antieke Retoriek aan de Universiteit Gent. In De Standaard van 27 februari 2009 analyseerden zij de speeches van Barack Obama en wezen zij erop dat in deze speeches technieken werden gebruikt die al beschreven stonden in antieke retoricaboeken. Ad Rem vroeg hen of de antieke retoriek ook voor de advocatuur nuttig kan zijn.

**Koen De Temmerman
Kristoffel Demoen
Danny Praet**

Demosthenes en Lycurgus flankeren een van de monumentale buitentrappen aan het Brusselse Justitiepaleis. Cicero en Ulpianus staan opgesteld naast de tegenoverliggende trappenpartij. Samen symboliseren zij de Grieks-Romeinse grondslag van ons rechtstelsel. De Spartaan Lycurgus, de legendarische eerste wetgever van Griekenland en de in Fenicië (Tyrus) geboren prefect Ulpianus, op wiens rechtsleer een derde van de *Digesten* teruggaan, verbinden de eerste grondwet met het *Corpus Iuris Civilis*: zij trekken een lijn van de kleinschalige Griekse stadstaten naar het kosmopolitisme van het late Romeinse Keizerrijk, wanneer Beiroet een van de belangrijkste centra was voor de studie van het Romeins Recht. Joseph Poelaert liet in zijn Justitiepaleis de rechtsgeleerden vergezeld gaan van vermaarde advocaten. In zijn *Parallele Levens* vergeleek Plutarchus telkens een beroemde Griek met een beroemde Romein: Alexander de Grote als de grootste Griekse veldheer met de grootste Romeinse veroveraar: Julius Caesar. Voor Plutarchus boden het leven en de kunst van Cicero en Demosthenes een diptiek van de hoogste welsprekendheid. De beelden van de Athener Demosthenes en van de Romein Cicero, opgesteld naast die van Lycurgus en van Ulpianus, spreken samen het geloof uit

dat redenaars en rechtsgeleerden, advocaten en juristen, retoriek en jurisprudentie samen garant staan voor een goede rechtsgang.

De Obamahype

Retoriek heeft lang een kwalijke reputatie gehad. Het antieke retorische erfgoed kan, ietwat onverwacht, vooral door ontwikkelingen in de Verenigde Staten bogen op een hernieuwde interesse. Het is geen hyperbool te stellen dat de oratorische talenten van Barack Obama retoriek tot een 'hot topic' hebben gemaakt. De BBC zond in april – in prime time – een reportage van 70 minuten uit over retoriek onder de titel "Yes we can! The lost art of oratory" waarin men Obama vergeleek met beroemde redenaars uit het verleden. Nog op BBC is een wedstrijd gestart onder de titel "The Speaker", waarin 14- tot 18-jarigen strijden voor de titel van "Britain's best young speaker." In België organiseert een internetprovider voor het tweede jaar de BBC Public Speaking Awards: Belgische scholieren schrijven zich in, houden toespraken (in het Engels!) en hopen door te stromen naar de internationale finale in Londen. Pleitwedstrijden zijn dus niet langer het exclusieve domein van studenten in de rechten. In Europa zijn de bekendste internationale pleitwedstrijden wellicht Telders in Leiden en Cassin in Straatsburg, maar ook in de Verenigde Staten bestaan al lang wereldwijde wedstrijden: de Philip C. Jessup International Law Moot Court Competition, waaraan ook al studenten van Belgische Universiteiten succesvol hebben deelgenomen, vierde in 2009 in Washington haar vijftigste verjaardag.

De interesse voor retoriek bestaat bij een steeds ruimer publiek en het inzicht groeit

dat het warme water, gebotteld door moderne communicatieverantwoordelijken en verkocht door 'public speaking consultants', niet in Amerika is uitgevonden. Ook de vraag naar onze bijdrage over de mogelijke relevantie van antieke retoriek voor de moderne rechtspraktijk is gesteld naar aanleiding van een artikel over Obama in *De Standaard*.¹ Onder de titel "Weapon of Mass Seduction" hadden ondergetekenden aangestipt dat de speeches van Obama, die bij zoveel mensen zoveel begeestering wekten, technieken gebruikten die al beschreven staan in antieke retoricahandboeken. De begeestering zelf had uiteraard ook niet-retorische oorzaken maar zelfs nu, wanneer de meest messianistische hysterie rond Obama toch wat verdwenen is, blijft de interesse voor retoriek groot.

Obama volgde aan Columbia University de opleiding tot Bachelor in de politieke wetenschappen (1983), werkte een tijd lang in Chicago en behaalde in 1991, na drie jaar Harvard Law School, het diploma *Juris Doctor*: een professionele graad zonder wetenschappelijke scriptie. In Cambridge, Massachusetts werd hij ook co-editor en, in zijn tweede jaar, zelfs de eerste zwarte voorzitter van de door studenten uitgegeven *Harvard Law Review*. Hij kreeg hierdoor heel wat persaandacht en de Random House-groep bood hem een contract aan voor een boek over de rassenkwestie in de Verenigde Staten. Vier jaar na zijn studies honoreerde hij dit contract metonymisch met een autobiografie onder de titel: *Dreams from my father. A story of race and inheritance*.² Tijdens zijn jaren als student liet hij zich niet speciaal opmerken als een uitzonderlijk redenaar en iedereen weet wellicht dat de speeches van Obama het product zijn van een heel team van schrijvers. Hoezeer sommigen Obama ook vergelijken met Martin Luther King of politiek enigszins incorrect wijzen op zijn groot 'gevoel' voor ritme en muzikaliteit, Obama's belangrijkste speechschrijver is Jon Favreau: een zevenentwintigjarige man van

Frans-Canadese afkomst die politicologie gestudeerd heeft aan het Liberal Arts College of the Holy Cross, een Jezuïeteninstelling in Worcester, Massachusetts. De retoriek van Obama is dus via zijn naaste medewerker minstens gedeeltelijk een product van een opleiding door de Jezuïeten.

Men kan uiteraard de vraag stellen wat het belangrijkste onderdeel is in retoriek: de voordracht van de afgewerkte speech of de inhoud en de verwoording van de gedachten op papier. Aan Demosthenes schrijft men de boutade toe dat er drie belangrijke aspecten zijn aan een redevoering: voordracht, voordracht en voordracht. De vlotte presentatie en het succes van Obama lijken dit te bevestigen en *a contrario* kan men aanvoeren dat Jon Favreau eerst speeches schreef voor de minder gearticuleerde en minder succesvolle John Kerry. Maar de boutade van Demosthenes is natuurlijk niet meer dan een boutade: inhoud, vorm en presentatie werken samen. Zonder overtuigende inhoud en zonder goed geschreven zinnen kan zelfs de meest vlotte spreker geen begeestering wekken. De *Societas Iesu* heeft natuurlijk sinds haar stichting een speciale band met antieke retoriek, maar eigenlijk bieden alle Amerikaanse universiteiten cursussen retoriek aan: niet uitsluitend in opleidingen antieke talen, maar zelfs vooral in algemene *Liberal Arts* of *Humanities* opleidingen. Deze cursussen dragen titels zoals "creative writing" of "modern rhetoric" maar voor wie iets van antieke retoriek kent, is het meteen duidelijk dat er niets nieuws is onder de zon. Corbett en Connors geven dat in de titel van hun veel gebruikte handboek ook gewoon aan: *Classical rhetoric for the modern student*.³

Retoriek: antiek of tijdloos?

Wat is klassieke retoriek en hoe kan ze nog relevant zijn voor de moderne student, misschien zelfs voor een praktiserende jurist? Op de laatste vraag kunnen classici,

zelfs drie classici samen, natuurlijk geen antwoord geven dat geïnformeerd zou zijn vanuit enige juridische kennis of ervaring. Wij kunnen enkel extrapoleren vanuit een aantal principes die ons algemeen relevant lijken en hopen dat de specifieke informatie die we hebben ingewonnen door ons niet tot een onrealistisch beeld van de rechtspraak is omgezet. In de Vlaamse rechtbanken wordt naar verluidt doorgaans minder gepleit dan bij de Franstalige confraters en wanneer er gepleit wordt, spreekt men minder lang en minder formeel dan aan de andere zijde van de taalgrens. Cicero begon zijn beroemdste aanklacht met *Quousque tandem ...*; in Vlaanderen zouden het veeleer rechters zijn die hun geduld verliezen en wel bij te lange speeches, hoewel steeds zeldzamer met een Latijns citaat. Men zou dus kunnen denken dat retoriek enkel nog relevant is voor het Hof van Assisen, omdat men daar op aloude wijze een volksjury moet overtuigen. Maar aangezien jaarlijks, over heel België, slechts tussen de tachtig en de honderd assisenprocessen lopen, zou dat een vrij beperkte relevantie zijn.

Nu is het een misvatting te denken dat retoriek enkel relevant is voor speeches en dan vooral voor lange en formele speeches gericht tot een groot publiek. Zoals Aristoteles al benadrukte in zijn *Rhetorica*⁴: retoriek is de studie van talige overtuigingsmiddelen. Daarbij speelt het eigenlijk geen rol of we willen overtuigen via het gesproken of het geschreven woord, kort of lang communiceren, de communicatie plaatsvindt in een formele of een informele context en wij ons richten tot één persoon of tot een groep. Aristoteles beseftte al dat persuasieve communicatie niet alleen verloopt via argumenten (wat hij benoemde als het aspect *logos*), maar dat ook imago-opbouw door de spreker (*èthos*) en het appelleren aan waarden en emoties bij het doelpubliek (*pathos*) meewerken aan een geslaagd overtuigingsproces. Is het doelpubliek makkelijker te bereiken en te overtuigen door een simpel taalgebruik, dan leert retoriek u simpel

te spreken; vraagt de context om een formeel of zelfs verheven register, dan is de retor ook daartoe in staat. Vanuit retorisch oogpunt is de rechtsspreuk “Veritatis simplex oratio: de taal van de waarheid is eenvoudig” dus vrij naïef: een geoefend spreker kan eenvoudig én gesofisticeerd spreken. Hij kan zelfs de waarheid spreken, maar met zijn taalgebruik heeft dat weinig te maken. Voor retoriek als de kunst van het overtuigend spreken geldt vooral een ander Latijns devies: *ars est artem celare*, dat we kunnen parafraseren als: de ware kunst is vooral niet kunstmatig over te komen.

Retoriek en democratie

Retoriek heeft nog vaak een negatieve connotatie, gaande van saai, repetitief en betekenisloos (‘holle retoriek’) tot vals, manipulatief en misleidend (‘retorische trucs’, sofismen). Het emancipatorische potentieel van retoriek kunnen we nochtans illustreren met twee *exempla* uit de biografieën van Demosthenes en Cicero. De Griekse redenaar was geboren als een rijke maar ziekelijke wees met een beperkte longinhoud en een spraakgebrek. Hij werd van zijn erfenis beroofd door onbetrouwbare voogden, maar wist met zijn beroemd gebleven oefeningen stemvolume en articulatie zo te verbeteren, hij woonde als knaap zo veel processen bij en hij luisterde zoveel naar redenaars dat hij als selfmade retor en advocaat het proces tegen zijn voogden wist te winnen. Als politieke redenaar bevocht Demosthenes later natuurlijk Philippus en de opkomende grootmacht Macedonië.

Minder bekend is dat ook Cicero als beginnend advocaat naam wist te maken door een tiran te trotseren: Sulla gebruikte stromannen en schijnprocessen om tegenstanders te elimineren en eigendommen te confisceren voor zichzelf en zijn handlangers. Zelden vonden de gedupeerden een advocaat bereid hen te verdedigen, maar de jonge Cicero

wist met zijn briljante pleidooi *Pro Sexto Roscio Amerino* de plannen van de Sulla-clan via de rechtbank te verijdelen. Aangezien sommige zaken in het Rome van Sulla ook wel buiten de rechtbank werden geregeld, kreeg de wijze Cicero meteen na zijn succes de oncontroleerbare drang om filosofie te gaan studeren in het verre Griekenland. Zijn studie van de wijsbegeerte beschouwde hij trouwens pas voltooid door kennisname van Sulla's overlijden.

Ook de oorsprong van de retoriek als discipline is onverdacht: de geschiedenis verbindt het ontstaan van de retoriek met het ontstaan van de democratie en met het oprichten van democratische rechtbanken. In 467 hadden de burgers van Syracuse in Grieks Sicilië zich bevrijd van een tiran die massaal beslag had laten leggen op huizen en gronden. Bij gebrek aan kadaster en doordat de tiran heel wat rechtmatige eigenaars had laten 'verdwijnen', zag de jonge democratie zich meteen geconfronteerd met een hele reeks claims van echte of vermeende rechthebbenden. De rechtstreekse democratie impliceerde in het antieke Griekenland dat de burger zelf het woord moest voeren in de volksrechtbank: aanklacht of verdediging diende men altijd zelf te verwoorden. Heel wat mensen wilden de basisprincipes van een overtuigend betoog onder de knie krijgen en de snel gestegen vraag naar lessen in argumentatie en presentatie werd beantwoord door het eerste leerboek in de retoriek, opgesteld door Corax en Tisias. De Sofisten maakten retoriek, de studie van overtuigende communicatie, tot hun handelsmerk en doceerden haar in alle Griekse steden. De negatieve reputatie van de Sofisten stamt uit antidemocratische hoek: het is de reactie van aristocraten en totalitaire denkers zoals Plato, die betreurden dat steeds meer mensen leerden zelfstandig te functioneren in rechtbank en volksvergadering.

Ook komische dichters zoals Aristophanes speelden in op een conservatieve reflex

en hekelden sofisten als drogredenaars die alle normen en waarden en zelfs elke rechtszekerheid bedreigden. In *De Wolken* (423 v.Chr.) toont hij sofisten die hun klanten leren te bewijzen dat kinderen hun ouders mogen slaan en dat men leningen niet moet terugbetalen. Uit een gelijkaardige hoek komen de vele tradities dat leerlingen retoriek na de lessen succesvol argumenteerden dat ze hun leermeesters niets moesten betalen. Tisias bijvoorbeeld zou eerst de leerling geweest zijn van Corax. Na de lessen stelde hij dat Corax zijn betaling maar moest zien af te dwingen via de rechtbank. Indien Tisias de rechter niet kon overtuigen van zijn zaak, waren de lessen van Corax waardeloos geweest en was het billijk dat Tisias niet zou betalen. Indien Tisias de rechter wel kon overtuigen, moest hij de uitspraak van de rechter volgen en zou hij evenmin betalen. Corax argumenteerde precies het omgekeerde: bekwam Tisias de vrijspraak, dan was het billijk dat hij betaalde. Werd Tisias veroordeeld tot betaling, dan primeerde volgens Corax die uitspraak van de rechter. Volgens de legende zou de rechter hen beiden op straat gezet hebben, waarna ze blijkbaar besloten samen handboeken te verkopen.

Overtuiging als doel, retoriek als middel

De kwalijke reputatie van retoriek berust trouwens op een misverstand dat Aristoteles al uit de wereld probeerde te helpen. Resoluut tegen zijn leermeester Plato in, benadrukte Aristoteles dat retoriek een formele studie is: het bestuderen van de manier waarop talige overtuiging werkt en het aanleren van de relevante technieken staan volledig los van het inhoudelijke doel dat men wil bereiken. Het doel van retoriek is theoretisch inzicht in en praktische toepassing van de regels voor persuasieve communicatie. Waarvan men iemand tracht te overtuigen, de moraliteit van het inhoudelijke doel waarvoor men retoriek aanwendt, behoren tot de persoonlijke keuze en de persoonlijke moraliteit van de

spreker, niet tot het inhoudelijke domein van de retoriek. Plato had inzicht in retorische technieken willen beperken tot zijn verlichte machthebbers: zij mochten in zijn ideale staat alle technieken gebruiken om het onwetende volk in goede banen te leiden. Aristoteles geeft toe dat kennis van retoriek misbruik mogelijk maakt, maar benadrukt dat die kennis op zich los staat van de moraliteit van de gebruiker: zoals geneeskunde niet iedereen tot gifmenger maakt, zo maakt retoriek niet iedereen tot manipulator. Kennis van retoriek komt volgens hem de democratie zelfs ten goede doordat de burger gewapend is om een oordeel te vellen over de technieken die medeburgers gebruiken om hem van een bepaald punt te overtuigen. Wie correct wil redeneren en correcte beslissingen wil nemen, moet ook drogredeningen kunnen aanwijzen bij zichzelf en bij anderen.

Zoals gezegd, moet men geen moderne communicatiewetenschap studeren maar kan men gewoon Aristoteles lezen om het inzicht te vinden dat overtuiging een driehoeksverhouding veronderstelt tussen *èthos*, *logos* en *pathos*: tussen moraal, logica en emoties, tussen spreker, boodschap en publiek. Het is niet voldoende gelijk te hebben, men moet in een overtuigingsproces ook gelijk krijgen. De spreker moet die driehoek via zijn speech redupliceren: hij moet zichzelf presenteren als een morele, verstandige en welwillende persoon en via zijn toespraak een verband leggen met het publiek. Zelfs wanneer het doelpubliek uit slechts één persoon bestaat, is het aangewezen te weten welk soort discours deze persoon behaagt of juist tegen de borst stuit.

Aristoteles was zo overtuigd van de onontkoombare morele en emotionele factor dat hij, de grondlegger van de logica en de argumentatieleer, in zijn *Rhetorica* het eerste traktaat inlaste over groepspsychologie en een sociologie van de waarden. Hij begon systematisch emoties te bestuderen en zich

af te vragen hoe men bijvoorbeeld woede tot bedaren kan brengen of juist kan aanwakkeren; hoe men hoop kan oproepen of de grond kan inboren. Waarom mensen nu eens medelijden voelen en vergevingsgezind zijn en een andere keer genadeloos wraakzuchtig. Hij schrijft hierover zinnige dingen die het samenspel van intellectuele, morele en emotionele factoren benadrukken. Zijn beroemde inzichten over de *katharsis*, over de tragische emoties van vrees en medelijden, past hij ook toe op het theater dat de rechtszaal in zekere zin is. Een publiek zal geen medelijden voelen wanneer het zichzelf niet of te weinig kan vergelijken met de getoonde of besproken persoon, wanneer de jury niet bij zichzelf zegt: "Dit had ook mij kunnen overkomen. Ik zou dezelfde fout hebben begaan." Hij benadrukte ook als eerste dat men aandacht moet hebben voor de leeftijd en de sociale klasse van het publiek dat men wil overtuigen: oudere mensen denken en reageren anders dan jongere en men moet de mogelijke reacties anticiperen door te reflecteren over hun waardestelsel en emotionele huishouding.

Retoriek is waardevrij omdat het aanleert dezelfde technieken toe te passen voor deze of gene positie. Plato vond de Sofisten immoreel omdat zij leerden zowel *pro* als *contra* te spreken (*in utramque partem disputare*) los van de eigen overtuiging. Vanaf de Sofisten werd men getraind om in dezelfde zaak zowel van moord te beschuldigen als van moord vrij te pleiten, in de volksvergadering voor en tegen oorlog te pleiten, dezelfde personen en dezelfde gebeurtenissen te laken en te loven. Dit werd de basis van de retoriek in die zin dat men getraind werd om in het stadium van de *inventio* zelf ook de beste argumenten voor het standpunt van de tegenpartij te vinden,⁵ deze te anticiperen en zo goed mogelijk te weerleggen. *Probatio*, de eigen positieve argumentatie, staat altijd naast de *refutatio*, het weerleggen van de argumenten van de tegenovergestelde positie. Deze basisreflex veronderstelt enig relativisme en enige sceptis,

maar het is een rationele, humanistische scepsis die een remedie vormt tegen het eigen absolute gelijk omdat men leert dat ook voor de positie van de tegenpartij een aantal argumenten kunnen bestaan. De argumenten van de confrater acht men weliswaar perfect weerlegbaar, maar doordat de klassieke retoricus zich bij de *inventio* al in de plaats van de tegenpartij heeft gesteld en hij beseft dat het lot hem zelfs tot advocaat van een andere partij had kunnen aanduiden, blijft het een beschaafd debat onder confraters.

De zwakke logos tot de sterkere maken

Het maximaliseren van de eigen positie (*amplificatio, auxèsis*) is in de ontwikkeling van de retoriek inderdaad soms geworden tot woordenkramerij waarbij men hetzelfde punt op steeds andere manieren tracht te formuleren, maar het principe van de maximale uitwerking van een positie moet men in eerste instantie argumentatief bekijken en dit opponeren aan de *minutio* of *meiosis* waarin men een zaak leert minimaliseren: de feiten toegeschreven aan de eigen cliënt leert men via deze techniek in deze of gene richting te kleuren. Dat hoeft niet te leiden tot woordenkramerij en kan zelfs gebeuren door de keuze van een enkel woord. Welk woord zal men gebruiken voor een en dezelfde gebeurtenis? De Sofisten waren alweer de eersten om lijsten van synoniemen aan te leggen en semantische nuances te bestuderen. Elk woord is retorisch. Omschrijft men een daad als 'doden' of 'vermoorden'? Kiest men voor sterkere termen zoals 'executeren', 'afmaken', 'slachten', ...? Of juist voor afzwakkende zoals 'eliminieren', 'uitschakelen', 'neutraliseren', ...? Via woordenschat, zinstructuur, stijlregister en allerlei andere technieken leerde men in de antieke retoriek een volledig meesterschap over de taal. *Over de dubbele rijkdom aan woorden en uitdrukkingen (De copia rerum et verborum)* is een retorisch traktaat van Erasmus waarin hij zijn meesterschap over de antieke retoriek en het Latijn demonstreert

door eenzelfde gedachte op 150 verschillende manieren uit te drukken.⁶

In antieke retorische handboeken zoals de anonieme *Rhetorica ad Herennium* (uit de eerste eeuw voor onze jaartelling⁷) leest men nog voorbeelden van oefeningen om een en dezelfde gebeurtenis of een en hetzelfde standpunt in verschillende stijlregisters te verwoorden, waarbij men de student zowel na te volgen als te vermijden voorbeelden aanbood. Men leerde ook systematisch op de meest diverse manieren een verhaal te vertellen. Dit gebeurde vanaf zeer jonge leeftijd en op een zeer schoolse, systematische manier. Eenzelfde verhaaltje moest men navertellen in de eerste persoon enkelvoud, in de derde persoon enkelvoud, ...; met meer werkwoorden dan substantieven of juist omgekeerd, vanuit het standpunt van dit personage en daarna vanuit een ander, ... In een moordproces kan men het feitenrelaas doen vanuit het standpunt van het slachtoffer, van de dader, van een neutrale getuige, van een nabestaande, ...: elke keuze impliceert meer of minder pathos, meer of minder betrokkenheid van het publiek en antieke retoriek leerde rekening te houden met dit arsenaal aan mogelijkheden. Men leerde dus vanuit diverse perspectieven en op de meest diverse wijzen eenzelfde gebeurtenis te vertellen. Het werk van Raymond Queneau, *Exercices de style*, waarin hij een banaal voorval op een tram op 99 verschillende manieren vertelt, werd in 1947 onthaald als een triomf van de moderne literatuur, maar was dus dagelijkse praktijk in de klaslokalen van de antieke rhetores. Hier ziet men dus ook duidelijk de raakvlakken tussen antieke retoriek en moderne cursussen van zogenaamd 'creative writing'. In de rechtspraktijk staat naast de argumentatie pro en contra ook de *narratio* of het feitenrelaas. Het maakt weinig uit of de *narratio* uitgesproken wordt dan wel neergeschreven staat: de manier waarop de feiten verwoord en gepresenteerd worden, behoren net zo goed tot het overtuigingsproces als de eigenlijke

argumentatie. Ook hier leerde de antieke retoriek reeds om de eigen positie maximaal tot zijn recht te laten komen.

Stijlfiguren

Heel wat mensen menen dat retorisch taalgebruik betekent dat men veel stijlfiguren gebruikt. Wij hopen al voldoende te hebben aangetoond dat retoriek keuzes leert te maken voor het bereiken van een bepaald effect tegenover een bepaald publiek in een bepaalde context. Soms impliceert die keuze stijlfiguren, maar de moderne smaak neigt naar eenvoud en minder naar opsmuk. Obama herhaalt dikwijls dezelfde woorden aan het begin van opeenvolgende zinnen (anafoor). Een veel geciteerd voorbeeld komt uit zijn overwinningsspeech in de allereerste voorverkiezing, in Iowa: “*Ze zeiden* dat deze dag nooit zou aanbreken. *Ze zeiden* dat we te hoog mikten. *Ze zeiden* dat dit land te verdeeld was. Maar op deze januariavond *hebben jullie gedaan* wat we volgens de cynici niet konden doen; *hebben jullie gedaan* wat New Hampshire binnen vijf dagen kan doen; *hebben jullie gedaan* wat Amerika in dit nieuwe jaar kan doen”. Ook herhalingen aan het *einde* van zinnen of paragrafen (epifoor) lokken het publiek mee om zelf aan te vullen en dus mee te stappen in het discours van de spreker, zoals het euforische “Yes we can” in zijn overwinningsspeech in Chicago. Deze stijlmiddelen en dit effect kunnen natuurlijk enkel werken in een bepaalde context: in minder emotionele omstandigheden komt dit soort zinnen al vlug potsierlijk over. Retoriek is dus inzicht in de middelen, niet de beperking tot één soort taalgebruik.

Steeds minder leest en bestudeert men op de moderne schoolbanken klassieke pleidooien zoals de *Pro Milone* van Cicero of Demosthenes’ *Kransrede*. Indien men ze leest, blijft de analyse vaak beperkt tot het aanduiden van de delen van de redevoering (inleiding, feitenrelaas, ...) of het benoemen van stijlfiguren. In de

rechtsfaculteiten doceert men wel logica en argumentatieleer, soms zelfs juridisch taalgebruik, maar het volledige arsenaal van overtuigingsmiddelen zoals bestudeerd door de antieke retoriek ontbreekt. Kennis van de antieke talen is nochtans geen voorwaarde voor kennismaking met de inzichten die de antieken ontwikkeld hebben. Dat de lectuur van Quintilianus en zijn *Institutio Oratoria* nog mensen kan boeien, moge blijken uit de vijf herdrukken die tussen 2001 en 2007 zijn verschenen van de Nederlandse vertaling onder de titel *De opleiding tot redenaar*.⁸ Ook het reeds genoemde werk van Aristoteles heeft in de vertaling van 2004 zo veel afnemers gevonden dat men niet alleen door de Amerikaanse verkiezingen mag gewagen van een revival van de klassieke retoriek.

Koen De Temmerman, Kristoffel Demoen en Danny Praet doceren samen de cursus Antieke Retoriek aan de Universiteit Gent. Het gebruikte handboek *Stijlvol Overtuigen. Geschiedenis en systeem van de Antieke Rhetorica* (nr. 41 in de reeks Didactica Classica Gandensia, tweede druk 2008) kan men enkel bestellen via de vakgroep Latijn & Grieks: christiane.depauw@UGent.be.

Eindnoten

¹ K. De TEMMERMAN, K. DEMOEN en D. PRAET, *Weapon of Mass Seduction*, DS 27/02/2009, pp. 24-25.

² B. OBAMA, *Dreams from my father. A story of race and inheritance*. New York: Times Books, 1995; tweede editie: New York: Three Rivers Press, 2004.

³ E. P.J. CORBETT & R. J. CONNORS, *Classical rhetoric for the modern student*. Fourth edition. New York & Oxford, 1999.

⁴ ARISTOTELES, *Rhetorica*. Vertaling door Marc Huys. Reeks: Aristoteles in Nederlandse vertaling. Groningen: Historische Uitgeverij, 2004, p. 26-27.

⁵ Na de inventio, het vinden van de stof, was de volgende taak (officium) van de redenaar het

ordenen van de stof (dispositio), het verwoorden (elocutio), instuderen (memoria) en ten slotte uiteraard het presenteren van de redevoering met de gepaste gebaren en dictie (actio en pronuntiatio).

⁶ Uitgegeven als deel I, 6 in de nieuwe Erasmi Opera Omnia: De copia verborum ac rerum. Edited and annotated by Betty I. Knott. Amsterdam, 1988.

⁷ Tekst en Franse vertaling in de Budé-reeks Collection des universités de France: Rhétorique à Hérennius. Texte établi et traduit par Guy Achard. Paris: Les Belles Lettres, 1989.

⁸ Vertaald door Piet Gerbrandy. Groningen: Historische Uitgeverij, 2001; 2007(5).

